ՀՏԴ 941 (479. 243)
ԳՄԴ 63. 3 (2Հ) 43
Ա - Բ

Գրականագիտություն

ՐԱՖՖՈՒ «ԽԱՄՍԱՅԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ» ԳԻՐՔԸ. ԺԱՆՐԱՅԻՆ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒՄՆԵՐ

Զինաիդա ԲԱԼԱՅԱՆ

Բանալի բառեր. *Արցախ, Ռաֆֆի, պատմաաշխարհագրական սուբյեկտ, 19-րդ դարի Արցախի մշակույթի մեջ, Խամսայի մելիքությունների դերը:*
Ключевые слова: *Арцах, Раффи, историко-географический субъект, в культуре Арцаха 19-го века, роль Меликств Хамсы.*
Key words: *Artsakh, Raffi, subject of the study, In the 19th century Literature of Artsakh, the political life of Khamsa Melikdoms.*

З. В. Балаян
КНИГА РАФФИ "МЕЛИКСТВА ХАМСЫ": АНАЛИЗЫ ЖАНРА

Исследование ценного исторического труда "Меликства Арцаха" прославленного армянского классика Раффи впервые в арменоведении нами проанализировано научно историко-филологически, литературоведчески на принципах герменевтики и аксиологии.

Исследование доведено до конца, учитывая представленную историком-романистом программу, целенаправленность, вопросы чести и достоинства ученого-исследователя, показ основополагающих частей армянской национальной идеологии, раскрытие поставленных важнейших и частных исторических явлений.

Z. Balayan
THE RAFFI'S BOOK « MELIK'S KINGDOM OF KHAMSA»:ANALYSES OF THE GENRE

This is the first fundamental historical, philological, literal analysisin Armenological studies of eminent work «Melikates of Khamsa» by Armenian classical author Raffi based on hermeneutic and axiological principles.

Step by step our research considers the program and strategy of talented historian, novelist and researcher, who studies both major and minor historical phenomena, following national ideology and adopted objectives.

Հայ մեծանուն դասական Ռաֆֆու «Խամսայի մելիքությունները» պատմական մեծարժեք ուսումնասիրությունը հայագիտության մեջ առաջին անգամ ենք գիտական պատմաբանասիրական, գրականագիտական հիմնավոր վերլուծության ենթարկում՝ նյութը բացահայտելով հերմենևտիկ (մեկնաբանական) եւ աքսիոլոգիական (արժեքաբանական) սկզբունքներով:

Ուսումնասիրությունը ավարտին է հասցված պատմավիպասան-պատմաբանի ներկայացրած ծրագրայնության, նպատակաուղղվածության, գիտնական-ուսումնասիրողի պատվախնդրության ու պատասխանատվության, հետապնդած եւ որդեգրած խնդիրների, ազգային գաղափարակառույցի ցուցման, արծարծած կարեւորագույն եւ մասնակի պատմական երեւույթների բացահայտումներին համաչափ ու զուգընթաց:

Ժանրերը իրենց կոնկրետ դրսեւորումների մեջ ներկայացնում են ավանդականի ու արդիականի միասնությունը: Այն լավագույնս է բնութագրում Բախտինը: «.... Ժանրի մեջ պահպանվող հնությունը ոչ թե մեռած, այլ հավերժ կենդանի, այսինքն՝ նորանալու ընդունակ հնություն է: Ժանրը ապրում է ներկայով, բայց միշտ հիշում է իր անցյալը, իր սկիզբը: Ժանրը՝ ստեղծագործական հիշողության ներկայացուցիչն է գրական զարգացման պրոցեսում: Հենց դրա համար էլ,- շարունակում է Բախտինը,- ժանրն ընդունակ է ապահովելու այդ զարգացման միասնությունը և անընդհատությունը»[1]:

Խոսելով ժանրերի մասին՝ Թումանյանը դրանք «խախուտ» է անվանում, զուրկ գիտականությունից: Այս տեսանկյունից նա հաճախ միեւնույն գրվածքը մե՛րթ իբրեւ լեգենդ, մե՛րթ՝ հեքիաթ է անվանում եւ այլն:

Սա նշանակում է, որ հաճախ գրական մշակները միեւնույն երկը՝ բալլադ, պոեմ, վեպ, պատմական ուսումնասիրություն, լեգենդ, պատմվածք եւ այլ ժանրեր տարբեր բնորոշումներով են ներկայացրել:

Գրող Ռաֆֆին «Խամսայի մելիքությունները» անվանելով պատմական ուսումնասիրություն, այն, միեւնույն է՝ համարում է գրականության արժեք:

[1] Бахтин М., Проблемы поэтики Достоевского, Москва, 1963, стр.141-142.

Գրականագիտական դաշտում օգտվելով նշանագիտական մեթոդից, «Խամսայի մելիքությունները» ներկայացրել ենք որպես գրականագիտական ուսումնասիրություն:

«Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ» հոդվածում, որը տպագրվել է գրողի մահվանից հետո, Ռաֆֆին, դժգոհություն հայտնելով հասարակության կողմից ոչ ճշմարտացի գնահատվելու համար, նշում է. «Քանի դեռ գործին հմուտ և արդարադատ անձինք հանձն չեն առնում քննադատել իրանց գործիչների արդյունքները…., այդ դեպքում գործիչը ստիպված է, ոչ թե ինքնագովության համար, այլ գեթ ինքնապաշտպանության համար ցույց տալ, թե ինչ է արել ինքը.- հեղինակը, թվարկելով իր գործունեության շրջանակները, մատնանշում է մի կարեւոր միտք,- Մեր գրական ասպարեզում գործել ենք՝ թե իբրև հրապարակախոս և թե իբրև վիպագիր…. Մենք մի փոքր հաշիվ կներկայացնենք միայն մեր **վիպական** (ընդգ.- Զ. Բ.) վաստակների մասին»[1]:

Ռաֆֆին նշում է նաեւ, որ իր շոշափած հարցերը, ներկայացրած հարցադրումները՝ հասարակության կազմը, միջավայրը, կերպավորված խավերը, անցյալը, ներկան, հայ իրականության մեջ **առաջինն ինքն է գրականության նյութ** դարձնում :

Խոսելով գեղարվեստական երկերում առկա վիպական եւ հրապարակախոսական պաթոսի, արվեստի ունեցած հատկանիշների, հերոսների հոգեբանական ներսուզումների, մարդկային հարաբերությունների հետախուզման ու տրամաբանական, փիլիսոփայական ելագծերի մասին՝ գրականագետ Ս. Արզումանյանն ընդգծում է. «Եթե գեղարվեստի դիտանկյունից գրական երկում առաջնայինը արվեստն է, պատկերային կառույցը, հրապարակախոսական գործերում՝ գլխավորը դառնում է մտքի թարմությունն ու սրությունը, հայացքի դիպուկությունը, կողմնորոշման հրատապությունը»[2]:

Ռաֆֆին նշում է, որ իրենից առաջ ո՛չ մի վիպասան ուշադրություն չի դարձրել անցյալի վրա: Հիրավի, նա առաջինն էր, որ մտավ պատմության խորքերն ու մոռացության վիհերից լույս աշխարհ հանեց, կենդանացրեց հայոց հին ժամանակների հերոսներին՝ գրելով «Դավիթ Բեկ», «Պարույր Հայկազն», «Սամվել» վեպերը, ապա թարգմանեց Պլ. Զուբովի «Ղարաբաղի աստղագէտը» պատմավեպը:

Իր **վիպական վաստակի** մեջ ընդգրկելով նաեւ «Խամսայի մելիքությունները«՝ հեղինակը այդ մասին գրում է. «Մեզանից առաջ հայոց պատմությունը սկսվում էր Հայկից և վերջանում էր Լևոն Զ-ով: Մենք **եղանք առաջինը**, որ անհայտության միջից գտանք մի կորած հայկական իշխանություն, երբ գրեցինք «Խամսայի մելիությունները»[3]:

Ռաֆֆին նշում է, որ ինքը չի ունեցել իր նախորդը, իրեն էլ հետեւել են հայ նոր գրողները: **Առաջինն է** եղել, որ վստահություն է ունեցել հայոց դեռ անմշակ, աղքատ գրական լեզուն դարձնելու վեպի լեզու՝ իր աշխատությունների մեջ պահպանելով իրեն հատուկ ինքնուրույնությունը:

Հեղինակը իրեն իբրեւ մի **նոր ուղղության կարապետ** (ընդգծ. - Զ. Բ.) է ներկայացնում, նշելով, որ շատ բնական է, եթե թշնամիներ եւ նախանձողներ վաստակի եւ… վաստակել է: «Շատ գործել և սակավ խոսել,- միշտ այս է եղել մեր կյանքի կանոնը… Թող ներվի մեզ, որ այս անգամ մեղանչեցինք մեր սովորական համեստության դեմ»[4],- ընդհանրացնում է գրողը:

Իր երկերի «թագն ու պսակը» համարելով «Խամսայի մելիքությունները», այն որպես «պատմական ուսումնասիրություն» (էջ 163) ներկայացնելով՝ գեղագետը գրքի վերջում, աշխատության բաժանության սկզբունքի մասին խոսելով, միաժամանակ նշում է ժանրի հարցում կողմնորոշող մի կարեւոր հանգամանք՝ իր գիրքը համարելով հայ գրականությանը մատուցած մի փոքր ծառայություն. «Երջանիկ կհամարեմ ինձ, եթե հաջողվի այս ձեռնարկության մեջ մի փոքրիկ ծառայություն անել **մեր գրականությանը** (ընդգծ. - Զ. Բ.) »[5] :

Այսպիսով՝ «Խամսայի մելիքությունները » Ռաֆֆին համարում է իր առաքելությունը **ոչ թե պատմագրության, այլ գրականության մեջ: Այս միտումը կարող ենք այլ օրինակներում եւս** ցույց տալ:

Տխուր փաստ դիտելով ընկերությունների սպանեցուցիչ դերը հասարակական կյանքում՝ Ռաֆֆին գալիս է հետեւյալ մտքին. «Բայց ինչ որ ճշմարիտ է, այն է, որ մեզանում մեծ պետք է զգացվում մեր երկիրը, մեր ժողովուրդը, մեր անցյալը և ներկան ուսումնասիրելու»[6]: Այդ մտահանգումներն առիթ

[1] Ռաֆֆի, Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ, Եժ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959 (այսուհետեւ՝ Ռաֆֆի, Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ), էջ160 :

[2] Արզումանյան Ս., Արդի հայ վեպը, 5-րդ հատոր, Երեւան, ՀԳՄ հրատարակչություն, 2004 (այսուհետեւ՝ Արզումանյան Ս., Արդի հայ վեպը), էջ 77 :

[3] Ռաֆֆի, Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ, էջ161:

[4] Նույն տեղում, էջ 162:

[5] Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, Եժ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր Երեւան, Հայպետհրատ, 1959 (այսուհետեւ՝ Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները), էջ 395:

[6] Նույն տեղում, էջ 394-395:

հանդիսացան «Խամսայի մելիքությունների» համար նյութեր հայթայթելու եւ դրանք գրի առնելու: Արցախի դրվագներով լի պատմության ոչ հեռավոր անցյալի մասին խորհելով՝ Ռաֆֆին նորից է ընդգծում իր առանցքային երկի՝ «Խամսայի մելիքությունների» որ ժանրին, գրական որ տարածքին դասելու միտքը. «Զանազան խորշերում ընկած էին ծածկված, մոռացված ձեռագրեր, որոնք դեռ **գրականության** (ընդգծ. - Զ. Բ.) սեփականություն չէին դարձել»[1]:

Իսկ դրանք ոչ միայն պատմական վավերագրեր, վիմագրեր, այլեւայլ տիպի փաստակտորներ էին, այլ նաեւ ավանդություններ, հիշատակարաններ, հայսմավուրքներ, ժողովրդական արարումների անդրադարձներ. «Մեզ հաջողվեց ձեռք բերել բավականաչափ, բոլորովին անհայտ, գրավոր նյութեր և, որ ամենագլխավորն է, ժողովրդի մոտ լինելով, մենք առիթ ունեցանք հավաքել նրա մեջ պահպանված ավանդությունները»[2] :

Վիպասան Ռաֆֆին խավարից լույս աշխարհ է հանում մի կորած, մոռացված իշխանության պատմություն՝ ծախսելով իր ամենաչքավոր նյութական միջոցները, ակնկալելով միայն, որ իր հակառակորդները չխանգարեն սկսած գործը, միաժամանակ հոգ տանելով այն մասին, որ ընթերցողները իր գիրքը գրողի երեւակայության արդյունք չհամարեն, իսկ երեւակայությամբ ստեղծվում են ոչ թե պատմական, այլ վիպական երկեր. «Եվ որպեսզի կասկածանքի տեղիք չմնար, թե «Խամսայի մելիքությունները » հեղինակի **երևակայության** (ընդգծ. - Զ. Բ.) ծնունդ է, և որպեսզի ցույց տայինք, թե այդ աշխատությունը հիմնված է պատմական ճիշտ փաստերի վրա, այդ նպատակով մենք մեր գրքի վերջաբանի մեջ (եր. 369-414) մի առ մի տպեցինք այն բոլոր աղբյուրների անունները, մինչև անգամ նրանց բովանդակությունը, որոնցից մենք օգուտ էինք քաղել մեր պատմությունը կազմելու ժամանակ: Եվ այդ բավական չհամարելով,- շարունակում է Ռաֆֆին,- մենք մինչև անգամ խոստացանք առանձին հատորով տպել մեր ձեռքի տակ ունեցած բոլոր դոկումենտների իսկականները»[3]:

Ստացվում է, որ հեղինակն իր հերթին իր հյուսած գիրքը՝ «Խամսայի մելիքությունները », **գրականության** (ընդգծ.- Զ. Բ.) համար ստեղծած համարելով՝ հետամուտ է, որ այն ընդունեն որպես հավաստի աղբյուր մելիքության ժամանակների պատմության, որի մեջ անփոփված կլինեն բազմապիսի հրովարտակների եւ այլեւայլ նյութերի օրինակները, մելիքների տոհմերի վերաբերյալ գտնված արձանագրությունների օրինակները ե՛ւ այլն, ե՛ւ այլն: «Այդ բոլորը տպված կլինեն իմ սեփական բացատրություններով և ծանոթություններով » (Եր. 398, 399) »[4],- գրում է Ռաֆֆին: «Խամսայի մելիքությունները» ստեղծելու գործի հանդեպ պատասխանատվություն ունենալով, Ռաֆֆին մի անգամ եւս ընդգծում է, որ գիրքը կհանդիսանա հայ գրականության երկ. «Եվ եթե խոստացել ենք մի այսպիսի հավաքածու տպել, որպես հավելված «Խամսայի մելիքությունների », այստեղից շատ պարզ է, որ մեր խոստմունքը թե դեպի հասարակությունը և թե դեպի **գրականությունը** (ընդգծ. - Զ. Բ.) կատարելու համար, ոչ միայն հարկավոր է, այլև անհրաժեշտ է, որ մի անգամ մեզ հանձնված և մեր ձեռքի տակ գտնված նյութերը մեզ մոտ մնային »[5] :

Ռաֆֆու ԵԺ 10-րդ հատորի ծանոթագրություններում նշվում է, թե գրողը ընթերցող ամենալայն շրջանակներին հայտնի էր իբրեւ վիպասան, հրապարակախոս, քննադատ, մանկավարժ, հասարակական ու քաղաքական գործիչ, եւ երբ 1882 թ. «Մշակում» հրատարակվում է »«Խամսայի մելիքությունները », ընթերցողները՝ ի դեմս նշանավոր վիպասանի տեսնում են նաեւ ոչ հեռավոր անցյալի տարաբնույթ հարցերին քաջատեղյակ մի պատմաբանի[6]:

«Խամսայի մելիքությունները» գրելու շարժառիթի մասին տարբեր պահերի խոսելու ժամանակ, Ռաֆֆին գիրքը անվանում է գրականության արժեք, բայց եւ պարտադիր կերպով ձգտում է մելիքության ժամանակների պատմությունը գրելու ընթացքում շարադրվող դեպքերը ներկայացնել տարաբնույթ փաստերի վրա հիմնված ապացույցներով:

Պատմական նյութին զուգահեռ «Խամսայի մելիքությունները» ներհյուսված է գեղարվեստական յուրահատկություններով, գեղարվեստի շերտերով, որոնք գրքին հաղորդում են վիպական շունչ ու հմայք, փիլիսոփայական մտասուզումներ:

Քանի որ հայ ժողովրդի, ներառյալ Արցախի պատմությունը՝ ունեցել է ծանր ողբերգություններով, կոտորածներով լի ժամանակներ, ուստի գազանակերպ թշնամիներին ու նրանց վայ «գիտնականներին» մերթ-մերթ էլ պետք է հիշեցնել, թե ո՞վ է հայ ժողովուրդը, որտեղի՞ց է գալիս եւ

[1] Ռաֆֆի, Նամակ խմբագրին,ԵԺ, տասներորդ հատոր (այսուհետեւ՝ Ռաֆֆի, Նամակ խմբագրին), էջ147:
[2] Նույն տեղում, էջ 147:
[3] Նույն տեղում, էջ 148:
[4] Նույն տեղում, էջ 149:
[5] Նույն տեղում, էջ 149:
[6] Տես նույն տեղում, էջ 655 :

ո՞ւր է գնում, տե՞ր է իր վաղեմի առաքինություններին ու հայրենիքի պահպանման ուխտին, ազատության ճանապարհին ու նրա գաղափարախոսությանը, փիլիսոփայությանը:

Հիշենք, թե ինչու էր պատմահայր Մ. Խորենացին «Հայոց պատմության» մեջ առանձնանշում. «Որովհետև թեպետ մենք փոքր ածու(այստեղ՝ ազգ) ենք և շատ սահմանափակ թվով և շատ անգամ օտար թագավորության տակ նվաճված, բայց և այնպես մեր աշխարհում էլ քաջության շատ գործեր կան գործված, գրելու և հիշատակելու արժանի» կամ քաղաքական հարցադրում կատարում, թե ինչու մեր նախնիները՝«նրանցից ոչ ոք, հոգ չտարավ գրի առնելու(Գիրք առաջին,Գ) »[1] իրենց թագավորական մատյաններում իրենց կատարած գործերը, այս տեսանկյունից նրանց բարքը համարելով անիմաստասեր: Պատմահայրը Գողթան երգիչներից լսած ու գրի առած շարքը երկու մասերի՝ պատմականի եւ վիպականի բաժանելով, ցույց է տալիս փաստացիություն ունեցող մասի՝ պատմականի առավելությունը, որովհետեւ պետք էր թշնամիներին հիշեցնել, որ հայերն ունեցել են թագավորական-իշխանական կարգ: Բայց եւ երկրորդ՝ հնարածին-առասպելածին շարքը եւս ստեղծելով՝ դարերին պատգամել է մեր պատմության հնագույն՝ հեթանոսական ժամանակների թե՛ պատմական էջերը, թե՛ վիպական հյուսվածքները, թե՛ **հայ ժողովրդի հոգեւոր հարուստ գանձարանը**:

Այս տեսանկյունից ճիշտ է նկատում Ս. Արզումանյանը, երբ նշում է անցյալի ու ներկայի քննաբանների կրած ու թողած ազդեցությունների, ունեցած անքակտելի կապի ու այդ ամենի արգասաբեր հունձքի ու ստացած արդյունքների մասին. «Ավանդականն այն է,- գրում է նա,- որ նախորդներն են ազդեցություն թողնում հետնորդների վրա: Ամեն մի սերունդ վերցնում է անցյալից, ավագներից իր, իր օրերի և ժամանակների համար կենսականը, մնայունը, գեղարվեստական (ինչու չէ նաեւ պատմական ու այլ հայեցակարգի որակները - Զ. Բ.) հնչեղությունն ու թարմությունը պահպանած արժեքները»[2]:

Այսպիսով՝ Ռաֆֆին, իր իսկ առանձնադիտմամբ, **հայ գրականության** համար գրած գրքի՝ «Խամսայի մելիքությունների» պատմությունը (որպեսզի այն միայն երեւակայանի՝ վիպականի արդյունք չհամարվի ընթերցող-քննաբանների կողմից, լինի փաստարկելի-հերքելի-ապացուցելի) հյուսել է հայ եւ օտար պատմագրական, բանահյուսական աղբյուրների համադրմամբ ու արժեւորմամբ, ստեղծել վիպական ու պատմական հերոսների կերպարներ, տվել պատմական ու գեղարվեստական իրադարձությունների սինթեզը, արցախահայության, մելիքությունների ժամանակաշրջանի գեղարվեստական եւ պատմական դիմագիծը:

Վիպասան Ռաֆֆին, հետեւելով իր մեծ նախորդների՝ Մ. Խորենացու, Փ. Բուզանդի, Մ. Կաղանկատվացու, Ասողիկի, Ստ. Օրբելյանի, Վ. Արեւելցու, Կ. Գանձակեցու. Խ. Աբովյանի, Մ. Նալբանդյանի օրինակներին, փորձել է ստեղծել թե՛ «պետականության հուշ» (Ս. Սարինյան) ներկայացնող Խամսայի մելիքությունների երկուհարյուրամյա վիպապատմական նկարագիրը, թե՛ Արցախի մելիքությունների պատմությունը փրկելու մոռացումից, թե՛՝ մենք էլ մեր հերթին, ազգերի վայ «գիտնականներին» հիշեցնելու Հայոց Արցախի՝ նախնի ժամանակներից եկող պատմամշակութային երկրի գոյության փաստը եւ, միաժամանակ հուժկու ապտակ հասցնելու նրանց հոխորտացող, թուլամիտ ուղեղներին: Իսկ որ գրականությունն ու պատմությունը, գրականագիտությունն ու պատմագիտությունը, հաճախ նաեւ մնացած գիտությունները միահյուս են ի բնե՝ տեսականորեն ընդունելի է, եւ տվյալ դեպքում **նյութը պետք է քննել նաեւ նշանագիտության մեթոդով, թե՛ որպես նշանագետ-գրականագետ, նշանագետ-պատմաբան, նշանագետ-հոգեբան, թե՛ ՝ նշանագետ-աշխարհագետ, նշանագետ-ֆոլկլորագետ** եւ հաստատել, որ այն հերքումների ու հաստատումների ենթակա է: Վերլուծման նման մեթոդը նշանագիտության ոլորտներն է հատկանշում: Կարծում ենք, որ Ռաֆֆին էլ իր գիրքը գրելիս առաջնորդվել (իմացությամբ, թե անիմացությամբ) է նշանագրության մեթոդով, մենք էլ՝ «Խամսայի մելիքությունների» վերլուծության ժամանակ:

«Պատմությունը՝ ճշմարտության մայր» հոդվածում ռուս հայտնի գիտնական Դ. Լիխաչյովը կարեւոր տրամաբանական մտահանգման է հասնում. գեղարվեստական ստեղծագործության ոճին անդրադառնալիս անիմաստ է համարում ուսումնասիրվող երկերի այն մասերը, որոնք «չեն լուսաբանվում խորը պատմականությամբ»[3], որն իր հերթին հնարավորություն է տալիս հեռու մնալ «ծայրահեղ սուբյեկտիվիզմից» եւ չտարվել հնարավոր «**իմպրենսիոնիստական** (տպավորապաշտական- ընդգծ.- Զ. Բ.) գրականագիտությամբ»:

Գրապատմական երկի գնահատման չափորոշիչի մասին խոսելիս, հեղինակը հետեւյալ կերպ է ավարտում իր հոդվածը՝ բարձր գնահատելով պատմական մոտեցման դերը. «Պատմական մոտեցումը՝ իր բոլոր դրևսորումներով՝ տեքստի պատմությունից, կյանքի պատմությունից,

[1] Մովսես Խորենացու ասույթները, Երեւան, Հայաստանի ԳԱ հրատարակչություն, 1991, էջ 7 :
[2] Արզումանյան Ս., Արդի հայ վեպը, էջ 7:
[3] Лихачев Д., История- мать истины, Ленинград, издательсто ‘‘Советский писатель’’, 1981, ст. 210 :

գրականության պատմությունից և ընդհանուր պատմությունից մինչև հարցի պատմությունը, մեր գիտության նյարդն է.... »[1]:

Գիտական աշխատանքի ընթացքում փորձել ենք հետեւել քննվող փաստական նյութի ձեռքբերմանն ու նրա հնարավոր իմացությանը, ունենալ որոշակի վերլուծական, համադրական ընկալողականություն եւ դիտողականություն, ինտելեկտուալ մտածողություն, ձեռք բերել գրականագիտական համապատասխան հերքումի եւ հաստատումի փորձ, քանի որ ըստ գրականագետ Յու. Լոտմանի «Նոր տիպի գրականագետը ուսումնասիրող է, որը պետք է միավորի ինքնուրույն ձեռք բերած էմպիրիկ նյութը դեդուկտիվ մտածողության հետ՝ մշակված ճշգրիտ գիտությունների կողմից»[2]:

Ռաֆֆին, ըստ բովանդակային կառուցվածքի, «Խամսայի մելիքությունները» ստեղծել է երկու զուգահեռ ծրագրայնությամբ՝ գրավոր աղբյուրների եւ ավանդությունների հիման վրա: Հայթաթված գրավոր աղբյուրներից շատերը, լինելով պատմական փաստեր, իրենց խորքում ամփոփում են նաեւ վիպական կտորներ: Ելնելով հայ ժողովրդի ստեղծագործ ոգուց, այլ կերպ էլ պատկերացնել հնարավոր չի: Ռաֆֆին ձգտել է պատմական փաստը որպես կատարված իրողություն ներկայացնել, փորձել նաեւ պարզել, գտնել նրա «կատարող տերը»:

Գրքի վիպական նյութը գրողը քաղել է իր շրջագայությունների ժամանակ հայթայթած ժողովրդական ավանդություններից, զրույցներից. «Ժողովուրդը,- գրում է Ռաֆֆին,- ունի իր լեգենդները, իր իդեալները, իր սիրած հերոսները, որոնց ընծայում է նա այնպիսի մեծագործություններ, որոնք նրանց կատարածը չէին կարող լինել.... Հայտնի բան է, միայն ժողովրդական ավանդությունների վրա հիմնվելով, շատ դժվար կլիներ կազմել մի քանի դարերի շարունակ պատմությունը»[3:]

Դրա համար է նա նաեւ դիմում գրավոր հավաստի աղբյուրներին: Ըստ Ռաֆֆու՝ ավանդությունները, որոնցից նա օգտվել է, Խամսայի մելիքությունների պատմության ամենահարուստ մասն են կազմում: Վիպասանը ավանդությունների հետ վարվել է այնպես, ինչպես բնագետը մի հնադարյան անծանոթ կենդանու ոսկորների կույտի հետ՝ առաջնորդվելով կենսաբանական օրենքներով:

Հեղինակը ստեղծել է **գեղարվեստական եւ պատմական կերպարների** մի պատկերասրահ, սկզբունքորեն այն հասցնելով տիպականացված մի համակարգի, որտեղ տիպական կերպարները ներկայացված են տիպական հանգամանքների մեջ:

«Խամսայի մելիքությունների» պատկերները համակարգելով ըստ բովանդակային կառուցվածքի՝ կարելի է առանձնանշել երեք ուղղություն՝ առաջինը՝ բնաաշխարհագրական՝ կապված հայրենագիտության կոնցեպցիայի բացահայտմանը, հայրենի երկրի ճանաչողական ուղղվածությանը, երկրորդը՝ սոցիալական կառուցվածքի քննությունը, երրորդը՝ Խամսայի մելիքությունների պատմավիպական նկարագրի վերհանումը: Գրողի՝ երկու ամիս տեւողությամբ ճանապարհորդությունը Ադվանից աշխարհի շուրջը տվեց իր պտուղները: Այն Ռաֆֆուն հնարավորություն տվեց ճանաչելու հայրենի երկիրը, արցախահայությանը, Արցախի մելիքություններն իրենց կենտրոններով, ավերակ ու կանգուն բերդերով, հոգեւոր համալիրներով: Վիպասանը, ձեռքի տակ հավաքված հին մելիքական պալատների հուշիկներից, հայսմավուրքներից, ձեռագիր հիշատակարաններից նյութեր քաղելով, ծերունիներից լսելով սիրելի հերոսների կատարած քաջագործություններին ու անձնական կյանքին նվիրված հիշողությունների հետաքրքիր ու արժեքավոր պատառիկներ, ստեղծել է Խամսայի մելիքների պատմությունը:

«Խամսայի մելիքություններում» առկա են նաեւ ավանդությունների ու տարբեր ժանրատեսակներով արարված երգերի, վիպական կտորների վերածված քնարական պատումներ, որոնց օգնությամբ Ռաֆֆին հյուսել է արցախահայության եւ մելիքական տների՝ նախնի ժամանակներից եկող պատմությունը՝ ստեղծելով Արցախի մելիքների եւ հոգեւոր գործիչների բարոյաէթիկական ու գեղագիտական, փիլիսոփայական, պատմական մտասուզումներով, պայքարի ոգով, հերոսացումներով ու կորուստներով, մաքառումներով՝ դրամատիզմով լի պատմությունն ու քաղաքական նկարագիրը:

Ռաֆֆին հատկանշել է նաեւ արցախահայության ու մելիքների առաքինությունները, տոհմիկ հոգեբանությունը, արտաքին ու ներքին ուժերի դեմ նրանց առճակատումները, առնչությունները Անդրկովկասյան ժողովուրդների հետ, հարեւան մեծ տերությունների որդեգրած քաղաքական

[1] Лихачев Д., История-мать истины, Ленинград, издательсто ‘‘Советский писатель’’, 1981, ст. 214 .
[2] Лотман Ю., Литературоведение должно быть наукой, Вопросы литературы, 1967, N 1, ст. 100 .
[3] Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, էջ 379, 378:

տեսադաշտում ճշմարտացի ներկայացրել հայ-ռուսական, հայ-վրացական, հայ-պարսկական հարաբերությունների խաբուսիկ ու վտանգներով լի շարժը:

«Մի ամբողջ պատմություն կորչում է, անհետանում է, իսկ մենք դրա վրա ուշադրություն չենք դարձնում»[1],- այդ ամենի հնարավոր կորստի ահազանգով գրում է Ռաֆֆին:

Այս մտահոգությամբ տարված, մելիքությունների մասին պահպանված հնարավոր պատմությունը հավաքելու, պատմություն դարձնելու առաքելությամբ էլ Ռաֆֆին գրում է «Խամսայի մելիքությունները» արժեքավոր գիրքը՝ այն համարելով **հայ գրականության** (ընդգծ. - Զ. Բ.) միավոր:

Գիրք, որի յուրաքանչյուր էջից խոսում են դարերը՝ առած ոգի եւ ուխտ, մաքառում եւ հերոսացում, միաժամանակ կորուստներ արձանագրելով. ավերակ մատուռների, բերդերի հուշիկներ, ժողովրդական հեծեծանքներ, հուսացումներ, հաղթական կոչնակներ, վիպական բազմաբույլ կտորներից հառնող ճակատագրեր, գրականության եւ պատմության ուշադրությանն արժանի էջեր, գրական եւ պատմական կերպարների զուգորդումներ, հերոսների ու հերոսացումների գործելադաշտ, քաղաքական եւ հայրենիքի հոգեւոր ու ֆիզիկական մարմինը պահպանելու մարտադաշտ, վիպապատմական կերպավորումների ռաֆֆիական մեկնումներ, պատմականի ու վիպականի սինթեզումներ…

Ուշ ռոմանտիզմի ուղղության ներկայացուցիչ Ռաֆֆին գրելով Խամսայի մելիքությունները«, փորձել է ցույց տալ նաեւ արցախահայության ու մելիքությունների սոցիալական, բարոյահոգեբանական, քաղաքական, արարչագործ էության, ազգային գոյաբանության, գաղափարաբանությանն առնչվող հարցերը, տարածաշրջանում մելիքությունների ճակատագրի հետ կապված բազմապիսի հարցադրումները՝ ընդլայնելով ժամանակաշրջանի առաջադեմ գաղափարներով քայլող մելիքների-արցախահայության մտախառնվածքի, ազգային նկարագրի, քաղաքական ներուժի ու ինքիշխանության, պետականության պահպանման մասին պատկերացումները:

Ինչպես Ռաֆֆու ստեղծագործության առանձին երկերի դեպքում, նույնպես «Խամսայի մելիքությունների» վերաբերյալ հետազոտող-մեկնաբանները առանցք են դարձրել ազգային ազատագրության գաղափարի հարցադրումները՝ անտեսելով երկի սյուժեների ընթացքը հատկանշող տարաբնույթ կենսապատկերների, ժողովրդական ստեղծագործ ոգու իմացական եւ բարոյական, գեղագիտական, փիլիսոփայական նշանակությունը, կերպարների մեկնության վերաբերյալ ռաֆֆիական հարցադրումները, այդ ամենից ուղղորդված գեղարվեստական-փիլիսոփայական ընթերցումները:

Քանի որ նման գրականության մեջ հատկանշական է դառնում հերոսների վարքաբանությունը, նրանց փնտրած, բայց չգտած ո՛չ միայն ռոմանտիկական, այլեւ իրական աշխարհը, այդ ամենը գեղարվեստում ցույց տալու ձգտումը, ժողովրդական հուշապատումները, նրա պատկերավոր մտածողությունը, թողած պատմության դասերը գեղարվեստականացնելու պահանջը, որոնք պարտադրում են լինել թե՛ պատմական, թե՛ գեղարվեստական ազգ, ու քանի որ գեղարվեստում են երեւան գալիս մարդկային առաքինությունները՝ բարոյական, իմացական հատկանիշները, զգացմունքային որակները, ուստի ազգային ու համազգային, հասարակական գոյության ոգով ամրապնդված որոշիչները, նրանց կերպը մեկնաբանելը, նկարագրելը դառնում են պարտադիր. »Դա, որպես ինձ թվում է,- գրում է Ռաֆֆին,- այն գերագույն տիրապետող ոգին է, որ ինքը գոյություն ունի անհայտության մեջ, որ իրան պահում էր անմատչելի, իսկ իր հզոր, աներեւույթ ձեռքով կառավարում է մարդկանց սրտերը, մարդկանց մտքերը և նրանց ուղղություն է տալիս»[2]:

Փորձելով ցույց տալ ազգային գաղափարաբանության աղերսները «Խամսայի մելիքություններում»՝ Ռաֆֆին **կերպարաստեղծ մի համակարգ** է հատկանշում՝ մելիքների կերպավորումներում ցույց տալիս ազգային ոգին, ապա ազգային գաղափարաբանության շուրջ՝ նրանց մտախառնվածքի դրսեւորումները: Խոսելով «ազգային գաղափարաբանություն» հասկացության շուրջ ակադեմիկոս Ս. Սարինյանը ընդգծում է գաղափարի երեւույթաբանական հատկանիշը, ոգու դրսեւորումը գեղագիտության մեջ՝ նշելով. «Ազգային գաղափարաբանությունը հարաբերական է ազգային ոգուն»[3],- այս տեսանկյունից Ռաֆֆին, անշուշտ ներկայացնում է հայոց ազգի, առանձնադիտված՝ արցախահայության պատմության եւ գրականության փիլիսոփայությունը:

«Խամսայի մելիքություններում» Ռաֆֆին, վերակենդանացնելով ոչ հեռավոր անցյալի մելիքությունների քաղաքական դիմագիծը, արժեւորել է արցախահայության մաքառումները, մելիքների նպատակամետ գործունեությունը՝ գաղափարների հետադարձ նկարագիրը տալով:

---

[1] Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, էջ 388-389 :

[2] Ռաֆֆի, Եժ, հ. 6, Երեւան, 1986, էջ18:

[3] Սարինյան Ս., Հայոց ազգային գաղափարաբանություն, Երեւան, « Զանգակ-97» , հրատարակչություն, 2005 (այսուհետեւ՝ Սարինյան Ս., Հայոց ազգային գաղափարաբանություն), էջ 4:

Xvll-xvlll դարերում սկզբնավորված հայ գաղափարաբանության դասական շրջանը ավարտին է հասնում XlX դարի առաջին տասնամյակներին: Հաջորդ սերունդը, որի ժամանակակիցները Խամսայի մելիքներն էին նաեւ, նախորդից ժառանգեց վիպական ու պատմական հերոսներով բնակեցված պատմաաշխարհագրական մի երկրամաս՝ Հայաստան-Արցախ շաղախով՝ լի հոգեւոր, մշակութային ծանրաբեռ արարումներով:

Ճարունակելով իր նախորդների՝ Աբովյանի, Նալբանդյանի ավանդները, ազգային գաղափարաբանության մեկնումները, Ռաֆֆին ոչ միայն պատմավեպերում, այլեւ «Խամսայի մելիքություններում», որպես գրականության արժեք[1] առաջադրեց ու զարգացրեց ազգային գաղափարաբանության հարցադրումները, գեղագիտական շերտերը, որում գեղագետ Ռաֆֆու երեւակայության ու նոր մտասուգումների բազմապիսի դրսեւորումներ են նկատվում, աշխարհիկ եւ հոգեւոր առաջնորդների կերպավորումների նկարագրությամբ բացահայտվում վիպական հետաքրքիր անդրադարձներ՝ նրանց գաղափարական դատողություններում ընդգծելով հայրենիքի ճակատագրի վերաբերյալ փիլիսոփայական ընդհանրացումները:

Գրականության ցանկ

ա. հայերեն

1. Արզումանյան Ս., Արդի հայ վեպը, 5-րդ հատոր, Երեւան, ՀԳՄ հրատարակչություն, 2004 :
2. Մովսես Խորենացու ասույթները, Երեւան, Հայաստանի ԳԱ հրատարակչություն, 1991 :
3. Սարինյան Ս., Հայոց ազգային գաղափարաբանություն, Երեւան, « Զանգակ-97» հրատարակչություն, 2005 :
4. Ռաֆֆի, Խամսայի մելիքությունները, ԵԺ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959:
5. Ռաֆֆի, Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ, ԵԺ, տասը հատորով, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959 (այսուհետեւ՝ Ռաֆֆի, Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ), էջ160 :
6. Ռաֆֆի, ԵԺ, հ. 6, Երեւան, 1986, էջ18:
7. Ռաֆֆի, Նամակ խմբագրին,ԵԺ, տասներորդ հատոր, Երեւան, Հայպետհրատ, 1959:

բ. ռուսերեն

1. Бахтин М., Проблемы поэтики Достоевского, Москва, 1963, стр.141-142.
2. Лихачев Д., История- мать истины, Ленинград, издательсто ‘‘Советский писатель’’, 1981
3. Лихачев Д., История-мать истины, Ленинград, издательсто ‘‘Советский писатель’’, 1981.
4. Лотман Ю., Литературоведение должно быть наукой, Вопросы литературы, 1967, N 1.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Զինաիդա Բալայան, դոցենտ, բ. գ. թ., ԱրՊՀ, գրականության եւ լրագրության ամբիոն

E-mail: zinaida_araqelyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ., պրոֆեսոր Ս.Խանյանը:

[1] Տե՛ս Ռաֆֆի, ԵԺ, հ. 10, էջ 147,148,149, 395: